

Izbiranje iztočnic za Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov: želje, merila in empirični podatki

Matej Meterc

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija, matej.meterc@zrc-sazu.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2024.8>

ISBN: 978-961-286-878-9

Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov (SPP), ki na portalu Fran izhaja od leta 2020, je prvi slovenski paremiološki slovar. Zanima nas: Katere paremije so z vidika rabe v sodobni slovenščini najbolj relevantne za slovarski prikaz? Na katere empirične podatke je mogoče opreti izbor iztočnic? Kako na izbor iztočnic vplivajo pomenske povezave med njimi? Kakšna naj bo sestava slovarja z vidika paremioloških žanrov?

Ključne besede: slovar, paremiologija, pregovor, frazeologija, paremiološki minimum

The Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions (SPP), published on the Fran portal since 2020, is the first Slovene paremiological dictionary. We will ask ourselves the following questions: Which paremias are the most relevant for display in the dictionary from the point of view of modern Slovene usage? What empirical data do we rely on when selecting keywords? How is the selection of keywords influenced by the semantic connections between them? Which paremiological genres should be presented in the dictionary?

Keywords: dictionary, paremiology, proverb, phraseology, paremiological minimum

Uvod¹

Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov (SPP) je prvi specializirani paremiološki slovar za slovenščino. Gre za tip frazeološkega

---

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0038 ter projekta J6-2579. Sofinanciranje je omogočila Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

slovarja, ki prikazuje pregovore in izraze pregovorom sorodnih (paremioloških) žanrov – paremije – kot samostojne iztočnice. SPP prikazuje v sodobni slovenščini prisotne paremije, za kar je poskrbljeno z analizo pisnega gradiva slovenskih jezikovnih korpusov, anketiranjem in dodatnimi viri. Slovar predstavlja pripomoček za večanje in poglobljanje paremiološke kompetence tako govorcev slovenščine kot materinščine kot tudi govorcev slovenščine kot drugega jezika.

SPP je rastoči slovar. Od leta 2020 so vsako leto na portalu Fran objavljene nove paremiološke iztočnice. Od decembra 2023 je v slovarju predstavljenih skupaj 520 pregovorov in sorodnih izrazov. V vlogi nadiztočnic v slovarju nastopajo leksikalne sestavine paremioloških iztočnic: vsako paremiološko iztočnico lahko najdemo ne le pri vsaki polnopomenski sestavini njene osnovne oblike, temveč tudi pri polnopomenskih sestavinah njenih variant. Vsaka iztočnica je opremljena s podatki o pomenskih in oblikovnih lastnostih: osnovna slovarska oblika (najbolj reprezentativna, pogosta oblika v sodobni rabi); tip izraza oz. paremiološki žanr (pregovor, rek, velerizem, antipregovor, replika itd.); variante s potrjeno ustaljenostjo v sodobni rabi – prikazane so s posebno izbirno shemo; pomenska razlaga (iz analize sodobne rabe). Za razlikovanje med pregovorom in rekom uporabljam Mlackovo merilo (1983: 131), po katerem je pregovor enota z zaključenim (pogosto moralističnim) sporočilom, rek pa izraz, ki opisuje določeno vrsto situacije. Pri določanju in analizi velerizmov in antipregovorov se opiram na definicije teh paremioloških žanrov v mednarodni paremiološki terminologiji (Meterc 2017: 35–37). Slovar prikazuje tudi pomensko povezane izraze (sopomenke, nadpomenke, podpomenke, antipregovore, velerizme in drugo).

Upoštevanje pogostnosti in poznanosti paremij

Paremiološki izrazi, ki so med slovenskimi govorci dobro poznani, predstavljajo glavno izmed skupin izrazov, ki jih v slovar uvrščam prednostno. Smiselno je, da slovar poleg manj znanih in pogostih, a z drugih vidikov zanimivih paremij, predstavi tudi čim bolj celostno in empirično določeno jedro slovenske paremiologije. To je potrebno, ker (1) se vsak slovenski govorec slej ko prej sreča z izrazi iz jedra slovenske paremiologije; (2) mlajšim govorcem to omogoča lažje pridobivanje in utrjevanje paremiološke in frazeološke kompetence in (3) ker govorcem slovenščine kot drugega jezika to omogoča lažjo seznanitev z izrazi, ki so v slovenščini močno poznani in razmeroma pogosti.

Pojem priljubljenosti pregovorov in sorodnih izrazov je v preteklosti služil kot površen krovni označevalec za dva bistveno različna fenomena – poznanost in pogostnost enot: s primerjavo empirično zbranih podatkov ugotavljata, da gre med poznanostjo in pogostnostjo teh izrazov za krožno medsebojno vplivanje:

Pogosti pregovori so ponavadi poznani, obenem pa poznani pregovori lahko so, niso pa nujno pogosti. Z (jakobsonskim) izrazjem lahko rečemo, da fond znanih pregovorov predstavlja neke vrste paradigmatični nabor orodij, iz katere se te enote lahko (ali pa tudi ne) preslikajo na sintagmatsko os konkretne (bolj ali manj pogoste) pregovorne rabe. (Grzybek in Chlosta 2008: 102–104)

Idejo paremiološkega minimuma kot lestvice najbolj poznanih paremij v določenem jeziku, ustvarjene s pomočjo anketiranja govorcev, je razvil Permjakov (1988: 151), čez nekaj desetletij pa so frazeologi in paremiologi ta koncept postavili ob bok določanju pogostnosti paremij s pomočjo jezikovnih korpusov (Čermák 2003: 15–16, Đurčo, Steyer, Hein 2015: 43–45) in ustvarjanjem paremioloških optimumov (Đurčo 2014: 201, Meterc 2017: 107) s pomočjo obeh podatkov.

Najbolj poznani pregovori in sorodni izrazi – slovenski paremiološki minimum

Določitev slovenskega paremiološkega minimuma s pomočjo spletne ankete o 918 izrazih (Meterc 2014, 2015, 2017) je prinesla podatke, s pomočjo katerih bom v slovar lahko vključil vsaj 300 najbolj poznanih slovenskih paremij. Anketiranci so odgovarjali ali izraz (1) poznajo in uporabljajo; (2) poznajo, ampak ne uporabljajo; (3) ne poznajo, a razumejo ali (4) ne poznajo in ne razumejo. Spodbudil sem jih tudi, da navedejo drugačno obliko paremije od prikazane – navedke variant prav tako upoštevam pri izdelavi SPP (Meterc 2019: 41–43). Paremiološki minimum obsega 300 najbolj poznanih paremioloških izrazov, ki so poznani več kot trem četrtinam slovenskih govorcev. Prvič sem ga objavil, ko je anketo v celoti izpolnilo 316 anketirancev (Meterc 2014).

V posodobljenem paremiološkem minimumu, za katerega sem uporabil odgovore 527 anketirancev z različnih delov slovenskega govornega območja, zamejstva in izseljenstva, se nahajajo izrazi, ki so poznani od 99,2 (*Kar lahko danes storiš, ne odlašaj na jutri*) do 78,2 (*Bolje drži ga, kot lovi ga*) odstotkom teh govorcev. Navajam prvih 100 izrazov paremiološkega minimuma (do 96,2-odstotne poznanosti):

- 99,2 % *Kar lahko storiš danes, ne odlašaj na jutri.*
- 99,1 % *Kdor išče, ta najde.*
- 98,9 % *Jabolko ne pade daleč od drevesa.*
- 98,8 % *Skozi eno uho noter, skozi drugo ven.*
- 98,7 % *Ljubo doma, kdor ga ima. Lepa beseda lepo mesto najde. Kar se Janezek nauči, to Janez zna. Klin se s klinom izbija.*
- 98,6 % *Počasi se daleč pride.*
- 98,5 % *Vsi za enega, eden za vse. Iz te moke ne bo kruha. Kdor se zadnji smeje, se najslajše smeje. Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima. Več glav več ve. Zarečenega kruha se največ poje.*
- 98,4 % *Enkrat ni nobenkrat. Po toči zvoniti je prepozno.*
- 98,3 % *Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Pes, ki laja, ne grize. Kdor čaka, dočaka.*
- 98,2 % *Čas celi rane. Bolje pozno kot nikoli. Nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuha. Tudi slepa kura zrno najde.*
- 98,1 % *Kar je res, je res. Kdor visoko leta, nizko pade. Pustimo času čas. Nisva krav skupaj pasla.*
- 97,9 % *Nesreča nikoli ne počiva. Rana ura, zlata ura. Vaja dela mojstra. Zdrav duh v zdravem telesu. Kdor prej pride, prej melje. Ko mačke ni doma, miši plešejo. Prijatelja spoznaš v nesreči. Malo denarja malo muzike. Bolje vrabec v roki kot golob na strehi. Brez muje se še čevelj ne obuje.*
- 97,8 % *Brez dela ni jela. Dober glas seže v deveto vas. Tiha voda bregove dere.*
- 97,7 % *Ljubezen gre skozi želodec. Najprej pometi pred svojim pragom. Noč ima svojo moč. Motiti se je človeško.*
- 97,6 % *Laž ima kratke noge. Ne hvali dneva pred večerom. Kuj železo, dokler je vroče.;*
- 97,5 % *Kdor z malim ni zadovoljen, velikega vreden ni. V tretje gre rado. Zrno do zrna pogača, kamen do kamna palača. Dobrota je sirota. Vsak je svoje sreče kovač. Vse ob svojem času. Nikoli ni prepozno. Ura teče, nič ne reče. Kakor si boš postlal, tako boš ležal. Osel gre samo enkrat na led. Podarjenemu konju se ne gleda v zobe. Ljubezen je slepa.*
- 97,4 % *Važno je sodelovati, ne zmagati. Vsi smo krvavi pod kožo. Videz vara.*
- 97,3 % *Mladost je norost. Ni vse zlato, kar se sveti. Za dežjem vedno posije sonce. Pomagaj si, kakor veš in znaš.*
- 97,2 % *Na napakah se učimo. Konec dober, vse dobro. Oko za oko. Rečeno, storjeno. Kocka je padla. Hiti počasi.*
- 97,1 % *Najprej štalca, potem pa kravca. Maščevanje je sladko. Kri ni voda. Mi o volku, volk iz gozda.;*
- 96,8 % *Vsak začetek je težak. Zmeraj ista pesem. V slogi je moč. Le čevlje sodi naj kopitar. Sreča je opoteča.*

- 96,5 % *Iz malega raste veliko. Obleka naredi človeka. Dobro blago se samo hvali. Kjer osel leži, dlako pusti. Nasprotja se privlačijo. Vsake oči imajo svojega malarja. V sili hudič še muhe žre. Poskusiti še ni greh.*
- 96,4 % *Zdravje je največje bogastvo. Kdor molči, desetim odgovori. Roka roko umiva. Kdor zna, pa zna. Navada je železna srajca. Kdor riskira, profitira. Napad je najboljša obramba.*
- 96,3 % *V vinu je resnica. Ena lastovka še ne prinese pomladi.*
- 96,2 % *Čas je denar.*

Večina izmed navedenih 100 najbolj poznanih pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov je v slovarju že predstavljena, peščica preostalih (npr. *Tudi slepa kura zrno najde*) pa bo prednostno predstavljena v naslednjih letnih prirastkih.

Poudarjam, da se v paremiološki minimum niso uvrstile mnoge precej poznane paremije, npr. *Če bi bil človek vedež, ne bi bil revež* (poznana 69,3 % anketirancev). Menim, da tudi pregovor, ki je poznan vsakemu drugemu govorniku (npr. *Mrzle roke, vroče srce* s 50,2 %), lahko prištejemo med izraze, ki jih je treba prednostno vključiti v paremiološki slovar. Izrazov, ki sem jim z anketo določil od 99,2 do 50-odstotno poznanost, je 494. Izvajam tudi dodatne kratke ankete o poznanosti izrazov, ki v raziskavo za določitev minimuma niso bili vključeni.

Zelo pogosti pregovori in sorodni izrazi

Pogostnost paremij (in njihovih variant) v sodobni slovenščini lahko preverjamo z jezikovnimi korpusi in dodatnimi viri. SPP nastaja s pomočjo korpusne analize pomenskih in oblikovnih lastnosti paremioloških izrazov. Za analizo uporabljam korpus, ki so zbrani v zbirnem korpusu metaFida 1.0. Ta združuje več kot 30 različnih jezikovnih korpusov, v katere je skupno vključenih okoli 4,7 milijarde besed. V analizo so tako na primer vključena novinarska besedila, leposlovje, besedila spletnih objav (tudi z družbenih omrežij in forumov), besedila akademskih zaključnih del in prepisi poslanskih govorov. V metaFidi ne upoštevam zgledov iz historičnega korpusa IMP. Prav tako ne upoštevam zgledov, ki so po Čermákovih (2007: 572–573) merilih neprototipni, na primer naslovi filmov, rešitve križank in podobno.

Pred objavo korpusa metaFida sem za analizo pogostnosti uporabljal zlasti korpus Gigafida 2.0, slWaC in Janes. Za izdelavo paremiološkega optimuma iz minimuma (Meterc 2014, 2017) sem uporabil korpus FidaPLUS.

Seznam 300 najbolj poznanih paremij (paremiološki minimum) je bil z upoštevanjem njihove pogostnosti v besedilih tega korpusa urejen v paremiološki optimum: na vrstni red izraza v paremiološkem optimumu vplivata tako poznanost kot pogostnost izraza (Đurčo 2014: 201, Meterc 2017: 107).

V času nastanka optimuma je bila izmed 300 najbolj poznanih paremij v korpusu FidaPLUS najbolj pogosta *Časi se spreminjajo* s 691 zgledi, v povprečju pa se je izraz iz minimuma v korpusu FidaPLUS pojavljal v približno stotih zgledih (Meterc 2017: 104). V korpusu Gigafida 2.0 že z enostavnima iskalnima pogojema »časi se spreminjajo« in »časi spreminjajo« danes naštejemo okoli 862 konkordanc, v metaFidi 2.0 pa 2037 konkordanc za ta pregovor. Števili najdenih zgledov bi se še občutno povečali s podrobnejšim iskanjem, ki bi npr. vključevalo tudi najrazličnejše prenovitve in prilagoditve sobesedilu, npr. možnost vrinjenih sestavin, kakršno sem uporabil v korpusu FidaPLUS za potrebe določanja paremiološkega optimuma: rabo pregovora z vrinjenim leksemom *pač* (*Časi se pač spreminjajo*) na primer potrdimo v 60 zgledih korpusa metaFida. Pester nabor iskalnih pogojev in kombinacij med njimi (Meterc 2017: 74, 2019: 43) moram uporabljati pri manj pogostih paremijah, vendar tudi zaradi manj pogostih variant sicer dokaj pogostih paremij. Za primer navajam rezultate poizvedbe za posamezna variante pregovora *Osel gre samo enkrat na led*, ki sta mu bili v času nastanka paremiološkega optimuma določeni poznanost 98,1 % (trenutno ob upoštevanju 527 anketirancev 97,5 %) in pogostnost 106 pojavitev (blizu povprečni pogostnosti med 300 izrazi optimuma). Variante naštevam razvrščene po pogostnosti v korpusu metaFida, tiste z enako pogostnostjo pa po abecednem redu:

osnovna slovarska oblika (ničta varianta): *Osel gre samo enkrat na led* (253);
ostale variante: *Osel gre enkrat na led*. (76) *Osel gre le enkrat na led*. (67) *Osel ne gre dvakrat na led*. (22) *Samo osel gre dvakrat na led*. (17) *Noben osel ne gre dvakrat na led*. (3) *Še osel gre le enkrat na led*. (3) *Še osel ne gre dvakrat na led*. (3) *Tudi osel gre samo enkrat na led*. (3) *Enkrat gre osel na led*. (2) *Le osel gre dvakrat na led*. (2) *Še osel gre samo enkrat na led*. (2) *Tudi osel gre le enkrat na led*. (2).

Paremija se v naštetih variantah (vključno z ničto) v korpusu metaFida pojavi v 458 zgledih, od katerih osnovna oblika predstavlja nekoliko več kot polovico zgledov. Pri najnižjih pogostnostih (2 ali 3 zgledi v metaFidi), potrditve iščem še drugod po spletu in med navedki v anketah. Pogostnosti osnovne oblike in variant se v marsikaterih primerih ne razlikujejo v taki meri.

Manj poznani in pogosti, vendar v sodobni slovenščini prisotni paremiološki izrazi

V slovar vključujem tudi manj pogoste in poznane slovenske paremije, če njihovo rabo vendarle lahko potrdim v sodobnih besedilih in s pomočjo anketiranja, npr.: *Čič ne da nič*, ki je poznan približno 30 % anketirancev. V korpusu metaFida sem našel 25 potrditev rabe njegove osnovne oblike, ustaljenost variant pa sem potrdil z anketo. Manj pogoste in poznane paremije vključujem zlasti iz razlogov, ki jih opisujem v nadaljevanju članka. V primeru *Čič ne da nič* gre za paremijo, ki je pomensko povezana z nizom (delnih) sinonimov, med katerimi so tudi bolj poznani in pogosti pregovori *Brez dela ni jela*, *Brez muje se še čevelj ne obuže* in *Kdor ne dela, naj ne jé*.

Tako za redke in manj poznane paremije, ki jih vključujem v SPP, kot tudi za v današnji rabi odsotne oz. (še) nepotrjene, ki jih vanj ne vključujem, se odpirajo nove možnosti za kakovostno historično obravnavo, saj je na voljo vedno več digitaliziranih besedil in historičnih jezikovnih korpusov (npr. IMP). Leta 2022 je bilo v zbirki *Pregovori* (Babič 2022, Babič, Erjavec 2022) objavljeno bogato digitalizirano in javno dostopno paremiološko gradivo Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Obsega več kot 36.000 zapisov pregovorov in njihovih variant iz številnih starih zbirk, terenskega zbiranja, časopisnih zbiralnih akcij idr. in je urejena kot jezikovni korpus, kar edinstveno tudi v svetovnem merilu. Korpus *Pregovori* uporabljam kot vir, ki nam ponuja dodatne oblike pregovorov, ki so v današnji slovenščini lahko prisotne kot ustaljene variante ali pa tudi ne (preverjam jih v sodobnih korpusih metaFide in drugod).

Za primerjavo navajam variante najbolj poznanega pregovora v paremiološkem minimumu, ki so se uvrstile v paremiološki slovar (vključno z osnovno slovarsko obliko oziroma ničto varianto), in oblike, ki jih najdemo v zbirki *Pregovori*:

Variante iz slovarja SPP: *Kar lahko storiš danes, ne odlašaj na jutri* (osnovna slovarska oblika) *Kar danes lahko storiš, ne odlašaj na jutri*. *Kar lahko danes narediš, ne odlašaj na jutri*. *Kar lahko danes storiš, ne odlašaj na jutri*. *Kar lahko narediš danes, ne odlagaj na jutri*. *Kar lahko narediš danes, ne odlašaj na jutri*. *Kar lahko storiš danes, ne odlagaj na jutri*. *Kar lahko storiš danes, ne odlašaj do jutri*. *Kar lahko storiš danes, ne odlašaj za jutri*. *Kar lahko storiš danes, ne prelagaj na jutri*. *Ne odlagaj na jutri, kar lahko narediš danes*. *Ne odlagaj na jutri, kar lahko storiš danes*. *Ne odlašaj na jutri, kar lahko narediš danes*. *Ne odlašaj na jutri, kar lahko storiš danes*. *Ne prelagaj na jutri, kar lahko storiš danes*.

Oblike, najdene v zbirki *Pregovori*: *Dela, ki ga danes lahko storiš, ne odlašaj na jutri*. *Kar danes lahko storiš, ne odlašaj do jutri*. *Kar danes lahko storiš, ne*

odlašaj na jutri. Kar danes zamoreš, ne odlagaj na jutro. Kar imaš storiti danes, ne odlašaj na jutri. Kar lahko danes postoriš, na jutri ne čakaj, kar svet stoji, se zavrtel nikoli ni nazaj. Kar lahko danes storiš, ne odlagaj na jutro. Kar lahko narediš danes, ne odlašaj na jutri. Kar lahko narediš danes, ne odlašaj za jutri. Kar lahko postoriš danes, ne odlašaj na jutri. Kar lahko storiš danes, ne prelagaj na jutri. Kar moraš danes storiti, ne odlagaj na jutri. Kar moreš storiti danes, ne odlašaj do jutri. Kar moreš storiti danes, ne odlašaj na jutri. Le danes si pomagaj, na jutri ne odlagaj, ne veš če doživiš, kar danes zamudiš. Ne odlašaj do jutri, kar danas sturiti samoreš. Ne odlašaj nič za jutro, kar zamoreš danas storiti.

VARIANTNOST TEGA PREGOVORA JE MOČNA, KAR SE KAŽE TAKO V VARIANTAH, KI SO SE IZKAZALE ZA USTALJENE V SODOBNIH V BESEDILIH JEZIKOVNIH KORPUSOV, KOT TUDI V OBLIKAH, KI JIH JE ZAJELA ZBIRKA *Pregovori*. Presečišče med tema naboroma je pravzaprav zelo majhno – samo tri oblike (označil sem ga tako, da sem podčrtal oblike, ki se pojavljajo v obeh virih).

Prisotnost ali odsotnost paremije v splošnih slovarjih in omejene možnosti prikaza paremij v eSSKJ

Pri izbiri iztočnic za paremiološki slovar upoštevam tudi, ali je bil posamezen izraz že prikazan v slovarjih (npr. v prvi izdaji SSKJ-ja ali *Slovarju slovenskih frazemov* Janeza Kebra) in ali se bo uvrstil v novi splošni razlagalni slovar eSSKJ (*Slovar slovenskega knjižnega jezika, tretja izdaja*).

V preteklosti so bili nekateri paremiološki izrazi predstavljeni v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (vsega skupaj okoli 600). Marsikateri pregovori so vključeni tudi v Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* – z oznako, da gre za pregovor, jih je 179 (Kneževič 2016: 20), precej pa tudi brez oznake (npr. rek *Iz te moke ne bo kruha*). V *Slovar slovenskih frazemov* so bili vključeni le izjemoma, npr. *Tiha voda bregove dere* ob frazemu *tiha voda*. Izrazi, ki so bili v SSKJ-ju prikazani, so v sodobni rabi večinoma prisotni. V anketi za določitev slovenskega paremiološkega minimuma in optimuma je bilo vključenih 599 paremij iz tega slovarja.

Iz korpusnih raziskav vemo, da so med izrazi, ki so bili vključeni v SSKJ, tudi zelo redke ali celo povsem zastarele paremije, pri katerih ustaljenosti nobene izmed oblik ne moremo potrditi z vsaj dvema zgledoma rabe ali pa izraza v rabi sploh ne najdemo, in zato v paremiološki slovar sodobne slovenščine ne sodijo, npr. *Krpež in trpež pol sveta držita*.

V SPP prikazujem tudi tradicionalne, klasične paremije, ki do sedaj v slovenskih slovarjih niso bile prikazane (npr. *Po jutru se dan pozna, Med*

vojno muze molčijo in Vem, da nič ne vem), in paremije novejšega nastanka (npr. *Operacija uspela, pacient umrl in Ni zime za Eskime*), ki niso bile zabeležene niti v slovarjih niti v zbirkah.

Redaktorsko delo pri eSSKJ-ju je potrdilo, da je v slovenščini še veliko neuslovarjene paremiologije. To oceno potrjujejo tudi korpusne in anketne raziskave. Med 520 iztočnicami je kar 280 takih, ki v SSKJ-ju niso bile predstavljene. Del teh izrazov lahko najdemo v zbirkah pregovorov in sorodnih izrazov (npr. *Po jutru se dan pozna*), določen del pa iz različnih razlogov ni bil predstavljen niti v zbirkah – lahko gre za izraze, ki so se v slovenščini ustalili v zadnjem času (npr. *Operacija uspela, pacient umrl*). S korpusno raziskavo, ki je bila predstavljena v monografiji (Meterc 2017: 204) sem take izraze našel s pomočjo iskanja uvajalnega sredstva *rek*, v anketi za določitev slovenskega paremiološkega minimuma pa sem take izraze zasledil med dodatnimi navedki anketirancev. Navajam nekaj dodatnih primerov slovarskih iztočnic, ki v SSKJ-ju niso bile predstavljene:

Cesar je nag, Čas je najboljši zdravnik, Če ne z leti, pa s tableti, Dan ima samo štiriindvajset ur, Elizabeta na belem konju prijezdi, Glava ni žoga, Jutro je pametnejše od večera, Kakršno vprašanje, takšen odgovor, Kjer je volja, je tudi pot, Kupec je kralj, Noč je še mlada, Nikoli ne reci nikoli, Nismo vsi za vse, Oči so ogledalo duše, Od jeze rit raste.

Ker delo v *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* poteka vzporedno z delom za slovar eSSKJ, nabor iztočnic za splošni slovar do določene mere vpliva na izbor iztočnic za paremiološki slovar. eSSKJ frazeološke in paremiološke izraze sicer natančno opisuje (Gliha Komac idr. 2016: 26), vendar morajo doseči razmeroma visok frekvenčni prag, da bi slovar predstavil v sodobni knjižni rabi najbolj reprezentativne frazeološke in paremiološke izraze, in zato lahko prikaže manj paremioloških izrazov in njihovih variant kot specializirani (paremiološki) slovar. V paremiološki slovar pogosto vključujem paremije, ki jih vključujem tudi v splošni slovar, po drugi strani pa vanj prednostno vključujem take, ki pragu za splošni slovar ne dosežejo, so pa v rabi vseeno dovolj pogoste. Nezanemarljiv del slovenske paremiologije v splošni razlagalni slovar ne bo mogel biti uvrščen, zato je odločitev za specializirani paremiološki slovar toliko bolj utemeljena in za uporabnika dobrodošla. 155 izmed 520 izrazov, ki so se uvrstili v paremiološki slovar, za prikaz v splošnem slovarju (eSSKJ) ni dovolj pogostih, npr.:

Če hočeš izgubiti prijatelja, mu posodi denar, Kdor je božji, je sit, Laskava beseda je rada zaseda, Med vojno muze molčijo, Nad tisoč metri ni greha, Narava je največji umetnik, Politika je kurba, Prazen klas stoji pokonci, Za ta denar je to to, Začetek je polovica dela.

Paremiološki slovar (SPP) se od splošnega (eSSKJ) razlikuje tudi po tem, da lahko zaradi večje množice virov gradiva in nižjega slovarskega pragu prikaže tudi več variant posameznega paremiološkega izraza. Navajam nabor variant pregovora *Vsak izgovor je dober* v obeh slovarjih:

eSSKJ: *Vsak izgovor je dober, pa če ga pes na repu prinese.*

SPP: *Izgovor je dober, četudi ga pes na repu prinese. Izgovor je dober, pa če ga pes na repu prinese. Izgovor je dober, tudi če ga pes na repu prinese. Vsak izgovor je dober, četudi ga mačka na repu prinese. Vsak izgovor je dober, četudi ga mačka prinese na repu. Vsak izgovor je dober, četudi ga pes na repu prinese. Vsak izgovor je dober, pa če ga krava na repu prinese. Vsak izgovor je dober, pa če ga mačka na repu prinese. Vsak izgovor je dober, pa če ga pes na repu prinese. Vsak izgovor je dober, pa četudi ga pes na repu prinese. Vsak izgovor je dober, pa tudi če ga pes na repu prinese. Vsak izgovor je dober, tudi če ga mačka na repu prinese. Vsak izgovor je dober, tudi če ga pes na repu prinese. Vsak razlog je dober.*

Vključevanje pomensko povezanih paremij v slovar

Ker želim pri posamezni paremiološki iztočnici prikazati čim več pomensko povezanih iztočnic, potrjenih v rabi, tudi to vpliva na prednostno vključevanje določenih paremij v slovar (Meterc 2022: 142–143). Med pomensko povezanimi izrazi navajam sopomenke, delne sopomenke, nadpomenke in podpomenke ter izraze, iz katerih so (večinoma z dopolnitvijo ali pa zamenjavo sestavin) nastali drugi izrazi. V spletnem prikazu slovarja SPP uporabnik lahko pomen iztočnice primerja s pomenom pomensko povezane paremije že v okviru enega gesla, saj se pomen primerjanega izraza prikaže, če se s kurzorjem sprehodi po njej, s klikom nanjo pa ga slovar preusmeri na njeno lastno slovarsko geslo.

Malo več kot polovica od leta 2000 do 2023 objavljenih paremioloških iztočnic (316 od 520) ima naveden vsaj en pomensko povezan izraz.

Predstavljam nekaj primerov paremioloških iztočnic in pomensko povezanih izrazov, ki so navedeni ob njih: Pregovor *Za vsako rit se šiba najde* je pomensko povezan s kar 14 izrazi, ki so že vključeni v paremiološki slovar:

Za vsako rit se šiba najde.

POMEN: izraža, da je kdo zaradi svojega škodljivega, spornega delovanja prej ali slej ustrezno kaznovan, mora zanj odgovarjati

POMENSKO POVEZANI IZRAZI: *Bog ima dolgo šibo. Bog ne plačuje vsako soboto. Karma je prasica. Kar seješ, to žanješ. Kdor drugemu jamo koplje, je grobar. Kdor drugemu jamo koplje, potrebuje kramp in lopato. Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Kdor ne uboga, ga tepe nadloga. Kdor seje veter, žanje vihar. Pravica je skazica. Vsaka palica ima dva konca. Vsaka rit pride na svoj sekret. Vse se vrača, vse se plača. Za vsako rit raste palica.*

Če sem v sodobni rabi zasledil dovolj pogost in ustaljen antipregovor, ki izhaja iz že uslovarjenega pregovora, je tak antipregovor prednostno uvrščen v slovar:

Kdor visoko leta, daleč vidi.

POMEN: izraža šaljiv komentar na prepričanje, da prevzetnost in previsoki cilji vodijo v neuspeh; izraža, da so visoki cilji in želja po preseganju pričakovanega, povprečnega, koristni

POMENSKO POVEZANI IZRAZI: *Kdor visoko leta, nizko pade. Kdor visoko leta, je pilot.*

Pomenska razlaga posreduje uporabniku dva pomena: prvi (»izraža šaljiv komentar na prepričanje, da prevzetnost in previsoki cilji vodijo v neuspeh«) je parodičen in tipičen za antipregovore, poleg njega pa se je v rabi potrdil tudi nov pomen (»izraža, da so visoki cilji in želja po preseganju pričakovanega, povprečnega, koristni«), kar priča o potencialu nekaterih antipregovorov, da iz njih nastanejo novi pregovori.

Tudi v primeru velerizmov, ki nastajajo s prestavitvijo pregovora (ali drugačne izjave) v premi govor in dodajanjem presenetljive, parodične dopolnitve (Grzybek 1994: 286, Meterc 2017: 35–36), navajam kot pomensko povezan izraz tudi izhodiščni pregovor in njegove sopomenke ter delne sopomenke:

Stvar okusa, je rekla opica, ko je drek žrla.

POMEN: šaljiv komentar na situacijo, v kateri se okusi glede česa pri različnih ljudeh bistveno razlikujejo

POMENSKO POVEZANI IZRAZI: *Kakor komu paše. Lepota je v očeh opazovalca. Okusi so različni. O okusih se ne razpravlja. Sto ljudi, sto čudi. Stvar okusa. Vsakemu svoje. Vsake oči imajo svojega malarja. Vsak ima svoj okus, je rekla opica, ko je drek jedla. Vsak ima svoj okus. Vsak po svoje, Bohinjec pa s svedrom. Vsak po svoje. Vsak po svoje boga moli. Vsak po svoje pesmi poje.*

Vključevanje paremij glede na paremiološki žanr

Žanrska sestava paremiološkega slovarja je pestra: čeprav v njem močno prevladujejo pregovori (trenutno 353 od 520), vanj vključujem tudi v sodobni slovenščini prisotne reke, frazeologizirane slogane, antipregovore, velerizme in druge žanre. Če na primer ugotovim, da v rabi obstaja dovolj pogost in ustaljen antipregovor, ki izhaja iz že uslovarjenega pregovora, bo tak antipregovor prednostno uvrščen v slovar. Taki so naslednji izrazi (navajam jih v paru z njihovimi izhodiščnimi paremijami):

Kdor ne dela, naj vsaj jé (antipregovor iz pregovora *Kdor ne dela, naj ne jé*).

Pa da vidimo, je rekel slepec (velerizem iz pragmatičnega frazema *Pa da vidimo*).

Stvar okusa, je rekla opica, ko je drek žrla (velerizem iz reka *Stvar okusa*).

Vsi za enega, eden zase (antislogan iz slogana *Vsi za enega, eden za vse*).

Iz te moke ne bo kruha (antirek iz reka *Iz te moke ne bo kruha*).

Izraza *antirek* in *antislogan* sta delovna termina, ker pri parodiranju nekaterih žanrov prihaja do poimenovalne praznine, za katero v paremiologiji ustaljen termin antipregovor ni povsem ustrezen. Uporaben bi bil tudi termin *antiparemija*, ki ga je predlagal Mlacek (2009: 139). Med navedenimi antiparemijami so izrazi, ki se zaradi višjega slovarskega pragu v splošni slovar eSSKJ večinoma ne bojo mogli uvrstiti.

V slovar načrtno vključujem tudi nekatere do sedaj v slovenski in svetovni frazeologiji manj raziskane paremiološke žanre. Take so na primer frazeološke replike, s katerimi se odzivamo na točno določen tip dogodka (npr. *Do poroke bo dobro* s pomenom: »izraža tolažeč odziv na poškodbo koga, zlasti otroka; izraža, da čas omili kaj negativnega«), ali pa predstavljajo namerno neustrezen, šaljiv odziv na konkretno izjavo drugega govorca – ta podtip replik smo raziskali s pilotno anketo med 209 slovenskimi dijaki in študenti (Meterc, Pally, 2020: 219; Meterc 2023: 73) in obširno spletno anketo (Meterc 2023: 73–74) z 250 takimi izrazi, ki jo je do konca leta 2023 v celoti izpolnilo več kot 1.500 anketirancev.

V slovar uvrščam samo preverjeno ustaljene in dokaj poznane nekonvencionalne frazeološke replike in njihove (ustaljene) variante, na primer:

A: *Kakšna je voda?* B: *Mokra* (poznana 86,8 % anketirancev).

A: *A gre?* B: *Če ne gre, pa porinemo* (poznana 55 % anketirancev).

A: *Aja?* B: *Aja se ponoči* (poznana 68,7 % anketirancev).

A: *Kaj?* B: *Mačka ima rep nazaj* (poznana 63,8 % anketirancev).

A: *Hvala.* B: *Hvala ni za v žep* (poznana 26,7 % anketirancev).

Z anketami sem zbral še veliko več nekonvencionalnih frazeoloških replik, med katerimi pa so nekatere zelo omejene samo na določeno narečno skupino, za del gradiva pa tudi nimam potrjene ustaljenosti – tako gradivo je smiselno objaviti ločeno v specializiranem slovarju, kakršen je do sedaj v svetovnem merilu le Bondarenkov slovar ruskih replik (2013).

Zaključek

V prispevku sem predstavil več dejavnikov, ki vplivajo na prednostno uvrščanje izrazov v *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Ključno merilo za uvrstitev v slovar ostaja potrditev: (1) rabe izraza v besedilih sodobne slovenščine, (2) ustaljenosti njenih oblik in (3) določljivosti njenega pomena. Slovar želi v prihodnosti uporabniku posredovati čim bolj celostno sliko jedra slovenske paremiologije, poleg izrazov, ki so najbolj poznani in pogosti v sodobni slovenščini pa tudi nekatere manj znane in pogoste. Za prikaz jedra slovenske paremiologije je bila ključna določitev slovenskega paremiološkega minimuma – seznama 300 najbolj poznanih pregovorov in sorodnih paremij v sodobni slovenščini. V članku predstavljam vrh seznama, ki je nastal z anketiranjem 527 govorcev slovenščine. Empirični podatki, ki sem jih pridobili z anketiranjem in korpusnimi analizami, pomagajo tako pri izbiri gradiva, ki ga želim prikazati v slovarju, kot tudi pri slovaropisni obravnavi in slovarskem opisu posameznega izmed teh izrazov.

Poseben poudarek je tudi na izrazih, ki do sedaj v slovenskih slovarjih še niso bili predstavljeni, ter na vključevanju ustaljenih izrazov nekoliko obrobnih a v slovenščini vendarle tvornih paremioloških žanrov (npr. antipregovorov, velerizmov in nekonvencionalnih replik).

Viri in literatura

Saša BABIČ, 2022: Raziskovanje paremioloških enot in nastajanje znanstvene zbirke pregovorov v okviru Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, *Slavistična revija* 70/3, 289–298.

Saša BABIČ idr., 2023: *Collection of Slovenian paremiological units Pregovori 1.1*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, <http://hdl.handle.net/11356/1853>

Saša BABIČ, Tomaž ERJAVEC, 2022: Izdelava in analiza digitalizirane zbirke paremioloških enot. Izdelava in analiza digitalizirane zbirke paremioloških enot. *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ur. Darja Fišer, Tomaž Erjavec. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 17–22.

Viktor BONDARENKO, 2013: *Otvetye repliki v ruskoj dialogičeskoj reči: slovar'*. Tula: Izdatel'stvo Tul'skogo pedagogičeskogo universiteta imeni Leva Nikolaeva Tolstoja.

František ČERMÁK, 2003: Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence. *Flut von Texten – Vielvalt der Kulturen. Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifik der Phraseologie*. Ur. Harald Burger, Annelies Häcki Buhofer, Gertrud Greciano. Hohengehren: Schneider Verlag. 15–31.

František ČERMÁK, 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praga: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.

Peter ĎURČO, Kathrin STEYER, Katrin HEIN, 2015: *Sprichwörter im Gebrauch*. Trnava: Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Peter ĎURČO, 2014: Empirical research and paremiological minimum. *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. Ur. Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Aleksa Melita Varga Varga. Varšava: Versita. 183–205.

Tomaž ERJAVEC, 2023: Corpus of combined Slovenian corpora metaFida 1.0, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, <http://hdl.handle.net/11356/1775>.

FRAN = Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–GIGAFIDA = Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine, viri.cjvt.si/gigafida

Peter GRZYBEK, 1994: Wellerism. *Simple Forms. An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature*. (Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics, 4). Ur. Walter A. Koch. Bochum: Brockmeyer. 286–292.

Nataša GLIHA KOMAC idr. 2015: Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – predstavitev temeljnih konceptualnih izhodišč. *Zbornik prispevkov s simpozija 2015* (Škrabčevi dnevi, 9). Ur. Franc Marušič, Petra Mišmaš, Rok Žaucer. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici. 16–33.

Peter GRZYBEK, Christoph CHLOSTA, 2008: Some Essentials on the Popularity of (American) Proverbs. *Festschrift on the Occasion of Wolfgang Mieder's 65th Birthday*. Ur. Kevin J. McKenna. Burlington: University of Vermont. 95–110.

Petra KNEŽEVIČ, 2016: *Pregovori v Pleteršnikovem slovarju. Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Matej METERC, 2014: *Primerjava paremiologije v slovenskem in slovaškem jeziku na osnovi paremiološkega optimuma: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Matej METERC, 2015: Online questionnaire providing information on most well-known and well-understood proverbs in Slovene language. *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus. Phraseology in Dictionaries and Corpora*. (Zora, 97). Ur. a Vida Jesenšek in Peter Grzybek. Maribor: Univerza v Mariboru. 205–216.

Matej METERC, 2017: *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Matej METERC, 2019: Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju, *Jezikoslovni zapiski* 25/2, 33–45.

Matej METERC, Jozef PALLAY2020: Nekonvencionalne replike v slovenščini z anketno raziskavo med slovenskimi govorci, *Slavistična revija* 68/2, 211–227.

Matej METERC, 2022: Prikaz pomensko povezanih iztočnic v Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov. *Leksikologija i leksikografija I: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa »Leksikografski postupak u različitim tipovima referentnih djela«*. Ur. Senahid Halilović. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 140–153.

Matej METERC, 2023: Raziskave nekonvencionalnih replik za prikaz v zbirki ter Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov, *Svetovi* 1/1, 69–81.

Jozef MLACEK, 1983: Problémy komplexného rozboru prísloví a porekadiel, *Slovenská reč* 48/2, 129–140.

Jozef MLACEK, 2009: Antipríslovie a príbuzné útvary: k niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmosloví, *Slovenská reč* 74/3, 135–148.

Grigorij Ljvovič PERMJAKOV, 1988: *Osnovy strukturnoj paremiologii*. Moskva: Nauka.

SELECTION OF KEYWORDS FOR THE DICTIONARY OF PROVERBS AND SIMILAR PAREMIOLOGICAL EXPRESSIONS: GOALS, CRITERIA, AND EMPIRICAL DATA

Summary

The Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions, published on the Fran portal since 2020, is the first Slovene paremiological dictionary. One group of paremiological expressions that is given priority in as far as the inclusion in the dictionary goes are those expressions from contemporary Slovene whose use is the most frequent and/or familiar to language users. The frequency of paremias (and their variants) in contemporary Slovene is determined on the basis of language corpora and other sources, whereas the speakers' familiarity with them is verified by means of surveys. The paper presents 100 best known proverbs and similar expressions provided by over 500 survey respondents. Our primary goal is to present not only traditional paremias, but also those of more recent origin which are not yet included in dictionaries. Since work on the Dictionary of Proverbs is being carried out simultaneously with work on eSSKJ, the selection of keywords for the general

dictionary to some extent influences the selection of keywords for paremiological dictionary. While paremiological dictionary frequently contains paremias that are also part of the general dictionary, we aim to also include those that are not in the general dictionary yet, but have a fairly high frequency of use. Our goal is also to show as many semantically related variants of a particular paremiological keyword as possible. If such a use is confirmed by practice, this is one of our criteria for their prioritized inclusion in the dictionary. Of the paremias included in the dictionary between 2020 and 2023, more than half represents semantically related expressions. The genre structure of the paremiological dictionary is very diverse: the predominant genre are proverbs, but we also include sayings, phraseological slogans, anti-proverbs, and other genres present in contemporary Slovene. If we, for instance, come across an anti-proverb originating from a proverb that is part of the general dictionary, but see that it is used with sufficient frequency to be considered established, we include it in our dictionary.